

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН БИЛИМ БЕРҮҮ
ЖАНА ИЛИМ МИНИСТРЛИГИ
И.АРАБАЕВ атындагы КЫРГЫЗ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИ
Ж.БАЛАСАГЫН атындагы КЫРГЫЗ УЛУТТУК УНИВЕРСИТЕТИ
КЫРГЫЗ БИЛИМ БЕРҮҮ АКАДЕМИЯСЫ**

Д 13.18.580 диссертациялык кенеш

Кол жазма укугунда
УДК 373.1(575.2)(043.3)

Кулекенова Жанар Габбасовна

**БАШТАЛГЫЧ КЛАССТАРДЫН ОКУУЧУЛАРЫНДА ОРУСЧА
СҮЙЛӨӨНҮН ГРАММАТИКАЛЫК ТҮЗҮМҮН ӨНҮКТҮРҮҮНҮН
ДИДАКТИКАЛЫК НЕГИЗДЕРИ**

13. 00. 02 – окутуунун жана тарбиялоонун теориясы менен методикасы
(орус тили)

Педагогика илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн
жазылган диссертациянын

АВТОРЕФЕРАТЫ

Бишкек - 2019

Диссертациялык иш И.Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинин башталгыч мектептерде кыргыз жана орус тилин окутуунун технологиясы кафедрасында аткарылган

Илимий жетекчи: **Добаев Кыргызбай Душенбекович**
педагогика илимдеринин доктору, профессор
Кыргыз билим берүү академиясынын педагогика илими жана кесиптик билим берүү борборунун директору

Расмий оппоненттер: **Манликова Миновар Халыковна**
педагогика илимдеринин доктору,
Кыргыз мамлекеттик Дене тарбия жана спорт академиясынын тилдер кафедрасынын профессорунун милдетин аткаруучу

Бреусенко Людмила Михайловна
педагогика илимдеринин кандидаты,
Кыргыз-орус Славян университетинин орус тил кафедрасынын доценти

Жетектөөчү мекеме: Жалал-Абад мамлекеттик университетинин педагогика жана психология, башталгыч билим берүүнүн теориясы жана методикасы кафедралары.
Дареги: 715600, Кыргыз Республикасы, Жалал-Абад шаары, Эркиндик көчөсү, 57.

Диссертациялык иш 2019-жылдын 28-июнда 13.00дө И.Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинин, Ж.Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин жана Кыргыз билим берүү академиясынын алдындагы педагогика илимдеринин доктору (кандидаты) жана психология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу боюнча уюштурулган Д13.18.580 диссертациялык кенешинин жыйынында корголот. Дареги: 720023, Бишкек шаары, 10-кичи району, Т.Саманчин көчөсү, 10а.

Диссертациялык иш менен И.Арабаев атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинин (дареги: 720026, Бишкек шаары, Раззаков көчөсү, 51) жана Ж.Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин (дареги: 720033, Бишкек шаары, Фрунзе көчөсү, 547) илимий китепканасынан таанышууга болот. <http://arabaev.kg/do.kg>

Автореферат 2019-жылдын 28-майында таркатылды.

Диссертациялык кеңештин окумуштуу катчысы,
педагогика илимдеринин кандидаты, доцент

Д.К. Омурбаева

ИЗИЛДӨӨНҮН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨСҮ

Изилдөөнүн актуалдуулугу. Акыркы мезгилде мамлекеттин коомдук-саясий түзүлүшүн жаңылоо, коомдун өнүгүшү жана экономиканын, коммуникациянын ааламдашы, тил саясатынын жетилүүсү учурдагы мамлекеттин мүнөздүү кубулуштары болууда. Ушундай шартта Казахстан Республикасынын билим берүү системасында, өзгөчө башталгыч билим берүү жаатында глобалдык өзгөрүүлөр болууда. Билим берүү системасынын алдында көп тилди билген, тил билүүсүнүн маданияттар аралык баарлашуу каражаты катары колдоно алган инсанды калыптандыруу, окутуунун технологияларын жана усулдарын, мазмунун жаңылоо, аларды окуу процессине киргизүү милдети турат.

Жогоруда айтылган милдеттерди ишке ашырууда Казахстан Республикасынын Конституциясы, Казахстан Республикасынын “Билим берүү жөнүндөгү” мыйзамы, Казахстан Республикасынын “Тилдер жөнүндөгү” мыйзамы, Казахстан Республикасынын “Тилдердин үч бирдиги” стратегиясы, “Казахстан Республикасынын көп маданияттуу, көп тилдүү билим берүү концепциясы”, “Казахстан Республикасынын 2020-жылга чейинки билим берүүнү модернизациялоо концепциясы” нормативдик – укуктук база болууда.

Көп маданияттуу, көп тилдүү билим берүүнү ишке ашыруунун негизги идеясы-окутуу орус тилинде жүргүзүлбөгөн мектептердеги башталгыч класстарда орус жана чет тилдерин окутуу. Тил ар түрдүү элдердин жана маданияттардын өз ара аракеттенүүсүнүн маанилүү куралы, ошондуктан башталгыч класстардын окуучуларын улуттар аралык тили катары орус тилинин каражаттары менен баарлашууга (коммуникацияга) даяр болууга үйрөтүү олуттуу маселелердин бири. Орус тилин өздөштүрүү менен окуучулар башка элдин маданияты менен таанышат, грамматикалык жактан туура түзүлгөн сүйлөмдөр аркылуу орус тилинде баарлашуу көндүмдөрүнө жана үйрөнүмдөргө ээ болушат. Бул жагдай казак мектеп окуучулары үчүн өтө маанилүү, анткени алар үчүн орус тили экинчи эне тили болуп, башка маданияттын өкүлдөрү менен баарлашуунун бир ден бир тили.

Башталгыч класстарда орус тилин окутуу - грамматиканын, орфографиянын, графиканын, кеп маданиятынын негиздерин; окуу, жазуу, айтылган ойду түшүнүү, сүйлөө, кепти кабыл алуу, аңгемелешүүгө катышуу, байкоо жүргүзүү, жыйынтыктарды чыгаруу, аларды сөз менен айтып берүү сыяктуу жалпы окуулук көндүмдөрү жана үйрөнүмдөрү менен окуучуларды куралдантат. Кенже мектеп окуучуларынын сүйлөө кебин өстүрүү боюнча болгон ар түрдүү иштердин арасынан орус тилинин грамматикалык түзүмүн атайылап, максаттуу окутуу абдан эффективдүү деп саналат.

Башталгыч класстарда орус тилин окутуу методикасы өзүнүн орун алуу, өнүгүү тарыхы бар жана анда жетиштүү бай тажрыйба топтолгон. Белгилүү окумуштуулар М.Т. Баранова, А.А. Дудникова, Т.А. Ладыженская, М.Р. Львова, Т.Г. Рамзаева, Н.С. Рождественский, А.В. Текучев, Л.П. Федоренко жана

көптөгөн башка изилдөөчүлөрдүн эмгектери башталгыч класстарда окутуу проблемаларына арналган.

Улуттук мектептердин башталгыч класстарында орус тилин окутуу методикасы Н.З.Бакеева, И.К.Баранникова, А.Д.Бойцова, З.П.Даунене, А.Пашковская, А.Е.Супрун, М.Б.Успенский, М.Н.Шанский, В.М. Шаклеин ж.б. окумуштуулардын изилдөөлөрүндө иштелип чыккан.

Окутуу кыргыз тилинде жүргүзүлгөн мектептерде орус тилин окутуу методикасы ХХ кылымдын экинчи чейрегинен баштап ийгиликтүү өнүгүүдө. Ушул кыска мөөнөттө бул методика өзүнүн өнүгүүсүнүн ар кайсы этаптарында мектеп мугалимдери менен бирдикте Б.А.Абайдулова, Э.Ш.Абдулина, В.П.Петров, П.И.Харакоз ж.б. окумуштуулар иштеп чыккан ыкмаларды өзүнө камтыды жана синтездеди. Кыргыз окуучуларын орус тилине окутуу проблемаларына К.Д. Добаев, К.Д.Илеева, В.Г.Каменецкая, Н.Г.Каменецкая, С.А.Кундузакова, Д.К. Омурбаева, А.Орусбаев, Р.Ш.Табаева, М.Дж.Тагаев, Л.А. Шейманлардын, изилдөөлөрү жана методикалык сунуштары арналган орус тилин окутуунун методикасына жана орус тилин окутууда кептик этикетти өнүктүрүү проблемаларын М.Х.Манликова, окуучулардын коммуникативдик компетенцияларын өнүктүрүүнү Н.А.Ахметова, Л.М. Бреусенко, С.А.Елебесова, Н.П.Задорожная, М.Р. Нуркулова, Г.С. Чепекова ж.б. изилдешкен.

Окутуу орус тилинде жүргүзүлгөн мектептердеги башталгыч класстарында орус тилин окутуу проблемаларына казакстандык окумуштуу-методисттер У.А. Жанпеисова, Б.С. Исмакова, Р.Т. Мендекинова, С. Никитина, О.Я. Ким, М.Р. Кондубаева, Т.А. Кульгильдинова, Г.А. Сулейменова, Л. Якуниналардын иштери арналган. Азыркы мезгилде казак мектептериндеги башталгыч класстарында орус тилин окутууга окумуштуу-методисттер Г.Бадамбаева, Р.Х. Беспалова, Л. Бесчетнова, Н.Б.Гунько, Б.Х. Исмагулова, Т.М.Калашникова, К.Л. Кабдолова, О.А.Карлова, Ф.Т. Саметова, М. Тюлебаева, Р.Шаймакова ж.б. тарабынан жаңы программалар, окуу китептери жана методикалык сунуштоолор иштелип чыккан.

Ошол эле мезгилде, биз тандап алган теманын изилденишин талдаганда, темага болгон окумуштуу жана педагогдордун кызыгуусуна карабастан, бүгүн орус тилин башталгыч класстарды окутууда дагы деле болсо чечилбеген көптөгөн көйгөйлөр жатат. Бүгүнкү күндө башталгыч класстардын окуучуларында орус тилинин грамматикалык түзүмүн компетенттүүлүк негизде өстүрүүгө арналган изилдөөлөр жокко эсе. Биздин изилдөө ушул маселенин тегерегиндеги суроолорго жооп берүүгө багытталды.

Мына ошентип, биздин алдыбызда казак мектептериндеги башталгыч класстарда орус тилинин грамматикасын окутуу жолдорун окуучулардын кептик компетенциясын өнүктүрүүгө багыттап, жалпы дидактикалык түшүнүүдө практиканын өтө зарыл муктаждыгы менен орус тилин окутуу технологиялары жана көнүгүүлөрдүн системасынын жетишсиз иштелип чыккандыгы, методикалык шарттардын талапка ылайык болбогондугу ортосундагы карама-каршылыкты жаратууда.

Бул карама-каршылыкты “Казак мектебинин башталгыч класстарында орус тилинин грамматикасын өнүктүрүүгө кайсы дидактикалык негиздер өбөлгө түзө алат?”- деп изилдөөнүн проблемасын коюуга аракет кылдык.

Жогоруда көрсөтүлгөн карама-каршылыкты жана биз койгон изилдөө проблемасын эске алуу менен, иштин темасы “**Башталгыч класстардын окуучуларында орусча сүйлөөнүн грамматикалык түзүмүн өнүктүрүүнүн дидактикалык негиздери**” деп аталды.

Изилдөөнүн объектиси: башталгыч класстардын окуучуларында орус тилинде сүйлөөсүнүн грамматикалык түзүмүн өнүктүрүүгө багытталган орус тилин окутуунун азыркы мезгилдеги окуу процесси.

Изилдөөнүн предмети: башталгыч класстардын окуучуларында орус тилинде сүйлөөсүнүн грамматикалык түзүмүн өнүктүрүүнүн дидактикалык негиздери.

Изилдөөнүн максаты: окутуу казак тилинде жүргүзүлгөн мектептердеги башталгыч класстардын окуучуларынын орус тилинде сүйлөөсүнүн грамматикалык түзүмүн өнүктүрүүнү дидактикалык негиздөө.

Аталган максатка жетүү үчүн төмөнкү **маселелерди** чечүү зарыл:

1. Башталгыч класстарда орус тилин окутуунун теоретикалык негиздерин жана Казахстан Республикасынын көп тилдүү билим берүү жаатындагы документтерин изилдеп чыгуу.

2. Башталгыч класстардын окуучуларынын орусча сүйлөөнүн грамматикалык түзүмүн өздөштүрүү жана өнүктүрүү үчүн материалдарды, стандартты жана окутуу казак тилинде өткөрүлгөн 1-3 класстардагы колдонуудагы окуу китептерин талдап чыгуу.

3. Окуучулардын орусча сүйлөөсүндөгү орус тилинин грамматикалык формаларын өнүктүрүү динамикасын таап, ачып көрсөтүү жана башталгыч класстардын окуучуларын орус тилине үйрөтүү процессин мыктылоо, жакшыртуу, жетилтүү үчүн тапшырмалардын жана көнүгүүлөрдүн системасын иштеп чыгуу.

4. Окутуу казак тилинде өткөрүлгөн мектептердин башталгыч класстарынын окуучуларында орусча сүйлөөнүн грамматикалык түзүмүн өздөштүрүүсүн өнүктүрүүдө биз сунуштаган тапшырмалардын жана көнүгүүлөрдүн системасынын эффективдүүлүгүн эксперименталдуу текшерүү.

Изилдөөнүн илимий жаңылыгы окутуу казак тилинде жүргүзүлгөн мектептердеги башталгыч класстарынын окуучуларында орусча сүйлөөнүн грамматикалык түзүмүн өнүктүрүүнүн дидактикалык негиздери көп тилдүү билим берүү теориясынын көз карашы аркылуу илимий талданып, тастыкталгандыгында; орусча сүйлөөнүн грамматикалык түзүмүн өнүктүрүүнүн динамикасы ачыкталып, окутуу казак тилинде жүргүзүлгөн мектептердеги башталгыч класстарынын окуучулары үчүн орусча сүйлөөнүн грамматикалык түзүмүн өздөштүрүүгө дидактикалык материалдар сунушталганында; окутуу казак тилинде жүргүзүлгөн мектептердеги башталгыч класстарынын окуучуларына орусча сүйлөөнүн грамматикалык түзүмүн өздөштүрүүсүн өнүктүрүү үчүн тапшырмалардын жана

көнүгүүлөрдүн системасы иштелип чыкканында жана окуу процессине жайылтылганында.

Изилдөөнүн теоретикалык мааниси: алынган натыйжалар орус тилин окутуу методикасын, Казакстан Республикасынын билим берүү стандартында каралган дисциплиналарды, ошондой эле лингводидактика, лингвистика, психолингвистика, лингвомаданият илимдерин жана көп тилдүү билим берүү теориясын өнүктүрүүнүн теоретикалык негизи боло алат.

Изилдөөдөн алынган натыйжалардын практикалык мааниси: изилдөөдөн алынган натыйжалар, иштелип чыккан дидактикалык материалдар - ЖОЖдордо окутуу орус тилинде эмес жүргүзүлгөн мектептердеги башталгыч класстарда орус тилди окутуу методикасы курсун окутууда; башталгыч класстарда орус тилин окутууга арналган программаларды, окуу китептерин жана окуу колдонмолорун, методикалык сунуштарды иштеп чыгуу практикасында; жаңыртылган программалар боюнча башталгыч класстардын педагогдорун даярдоо жана алардын квалификациясын жогорулатуу процессинин мазмунуна киргизүү үчүн пайдаланууга болот.

Изилдөө методдору: изилдөө процессинде белгиленген маселелерди комплекстүү чечүүгө мүмкүндүк берген төмөнкү методдор пайдаланылды:

- тандалган тема боюнча ар кандай булактарды: методикалык, психологиялык-педагогикалык жана лингвистикалык адабияттарды талдоонун жардамы менен алынган маалыматтарды жалпылаштыруу;

- окуучулардын орус тилинде сүйлөөсүнүн грамматикалык түзүмүн өнүктүрүүнүн дидактикалык негиздерин изилдөөгө багытталган теориялык мазмунду талдоо жана аныктоо;

- күтүлгөн натыйжаларды болжолдоо үчүн аналитикалык – сыпаттама ыкмасы;

- изилдөөнүн эксперименталдык бөлүгүн жүргүзүүдө анализ жана синтез методдору;

- башталгыч класстардын окуучуларынын кептик көндүмдөрүн өнүктүрүүдөгү өзгөрүүлөрдү байкоого жардам бере турган эксперименталдык жана контролдук класстардагы кенже окуучулардын ишмердүүлүгүн салыштырма талдоо методу.

Коргоого коюлуучу негизги жоболор:

1. Орус тилин окутуу курсунун мазмунун казак мектептериндеги башталгыч класстарда орусча сүйлөөнүнүн грамматикалык түзүмүн өнүктүрүү процессинде мыктылоо, жакшыртуу, үч тилдүүлүк улуттук тилдик саясатынын жана Казакстан Республикасынын билим берүү системасына, тактап айтканда, башталгыч билим берүү системасына көп тилдүү билим берүүнү киргизүү талаптарына жооп берет. Бул болсо башталгыч класстардын окуучуларында кептик компетенцияны калыптандыруу ыкмаларын жана аларды ишке ашыруу каражаттарын сыпаттоодо, окутуу процессинде окуучулардын ишмердүүлүгүнүн структурасында маанилүү ролду ойнойт.

2. Башталгыч класстардын окуучуларында орусча сүйлөөнүн грамматикалык түзүмүн өнүктүрүү жана аны өздөштүрүүнүн шарттарын изилдөө төмөнкү маселелерди кароого негизделген: башталгыч класстарда орус

тилинин грамматикалык түзүмүн окутуу жана аны өнүктүрүү боюнча окуу-усулдук материалдарды талдоо; башталгыч класстардын окуучуларынын орусча сүйлөөсүнүн грамматикалык түзүмүн окутуу боюнча тапшырмалардын жана көнүгүүлөрдүн системасын иштеп чыгуу; дидактикалык материал - педагогикалык эксперимент баскычында такталып, башталгыч класстардын окуучуларынын орус тилинин грамматикалык түзүмүн өнүктүрүү шарты катары.

3. Окуучулардын орус тилин окутуу процессинде орусча сүйлөөсүн өнүктүрүү боюнча эксперименталдык изилдөөлөрдү жүргүзүү төмөнкүлөргө таянат: окутуу казак тилинде жүргүзүлгөн мектептердеги башталгыч класстардын окуучуларынын орус тилин өздөштүрүү технологиясын жана орус тилин окутуунун эффективдүүлүгүн текшерүүгө; башталгыч класстардын окуучуларынын орус тилинде сүйлөөсүнүн грамматикалык түзүмүн өнүктүрүү боюнча көнүгүүлөрдүн жана тапшырмалардын системасын киргизүүнүн натыйжаларын талдоого, бул болсо окуучулардын ишмердүүлүгүндөгү билим берүүчү, маалымат арттыруучу позитивдүү өсүшүн камсыздайт

Изденүүчүнүн жекече салымы: изилдөөнүн негизги жоболорун теоретикалык иштеп чыгуусунда; теоретикалык жана эксперименталдык изилдөөлөрдүн жыйынтыктарын талдоосунда; окутуу казак тилинде жүргүзүлгөн мектептердеги башталгыч класстардын окуучуларынын орус тилинде сүйлөөсүнүн грамматикалык түзүмүн өнүктүрүү боюнча көнүгүүлөрдүн жана тапшырмалардын системасын апробациядан өткөрүп, окуу процессине киргизүүсүндө. Ошондой эле стандарттардын талаптарынын негизинде түзүлгөн окуучулардын орус тилинде сүйлөөсүнүн грамматикалык түзүмүн өнүктүрүүгө багытталган казак мектептеринде орус тилин окутуу программалары, сабактардын план-конспектилери сунушталган.

Изилдөөнүн натыйжа-тыянактарын тастыктоо: диссертациялык иштин негизги натыйжалары И.Арабаев атындагы КМУнун башталгыч мектептерде кыргыз жана орус тилин окутуунун технологиясы кафедрасында жана Эл аралык жана республикалык, регионалдык конференцияларда талкууланган.

Изилдөөнүн жүрүшүндө иштелип чыккан окутуу казак тилинде жүргүзүлгөн мектептердеги башталгыч класстардын окуучуларынын орус тили курсунун мазмуну Алматы шаарынын жана Алматы областынын мектептеринде эксперименталдык тастыктоодон өттү.

Изилдөөнүн негизги натыйжалары 19 илимий-методикалык макалаларда чагылдырылган.

Диссертациянын көлөмү жана түзүлүшү: иш киришүүдөн, ар бири корутунду менен жыйынтыкталган үч главадан, корутундудан жана пайдаланылган адабияттардын тизмесинен, таблицалар, диаграммалар жана тиркемелерден турат.

ИШТИН МАЗМУНУ

“Көп тилдүүлүк шартында башталгыч класстарда орусча сүйлөөнүн грамматикалык түзүмүн калыптандыруу жана өнүктүрүүнүн илимий негиздери” аттуу биринчи главада орус тилинин азыркы коомдогу ролу, Казахстан Республикасында көп тилдүүлүк билим берүү мамлекеттик саясатын ишке ашырууда орус тилин мектептерде окутуунун маанилүүлүгү ачыкталат. Мектеп билим берүү системасында окуучуларды тарбиялоодо жана билим берүүдө, башталгыч класстардын окуучуларынын речтик компетенциясын калыптандырууда көп тилдүүлүк билим берүүнүн ордун жана маанисин ачыктоого басым жасалган жана “көп тилдүүлүк билим берүү”, “көп маданияттуулук билим берүү”, “көп тилдерди билген инсан” деген түшүнүктөрдүн мазмунуна өзгөчө көңүл бурулган.

Казахстандын мектептеринде бул программаны ишке ашыруу максатында орус тилин окутуу биринчи эле класстан башталат, бул болсо сөзсүз көп тилдерди билген көп маданияттуу, белгилүү коммуникативдик чөйрөдө багытты табууга жөндөмдүү, акыл парасаты (когнитивдик жөндөмү) жогору инсанды максаттуу калыптандырууга алып келет. Орус тилин окутуу процессинде окуучуларда грамматикалык түзүмүн өнүктүрүүнүн негизинде тилдик инсан болууга өбөлгө түзө турган когнитивдик-коммуникативдик компетенция калыптанат.

Кыргыз Республикасындагыдай эле, Казахстан Республикасында дагы көп маданияттуулук билим берүү проблемасы ата-мекендик педагогикалык илимдин салыштырмалуу жаңы тармагы болуп, азыркы мезгилде калыптануу жана өнүгүү жолунда.

Казахстан Республикасынын окумуштуу-педагогдор А.Б. Алтыбаева, Г.К. Ерменбаева, Б.А. Жетписбаева, А.К. Калманова, М.Р. Кондубаева, Ш.М. Майгельдиева, Чан Динь Ламдардын изилдөөлөрүндө көп маданияттуулук билим берүү проблемалары жогорку маданияттуу, билимдүү инсанды калыптандырууга багытталган эл агартуунун жана тарбиялоонун конструктивдүү педагогикалык ыкмасы катары каралган.

Кыргыз Республикасынын педагогикалык илиминде көп маданияттуулук билим берүү маселелери Н.А.Ахметова, А.Асипова, К.Д. Добаев, Л.А.Шейман, М.Х.Манликова, А.Орусбаев, Г.С. Чепекова ж.б. илимий иштеринде чагылдырылган.

Көп маданияттуулук билим берүү жеке адамдын көп маданияттуулук чөйрөдө толук кандуу ишмердүүлүгүн камсыздай турган маанилүү каражат катары каралууда. Азыркы учур орус тилин окутуунун мазмунунун багытын өзгөртүүнү, Казахстан Республикасынын Конституциясында улуттар аралык тил деп таанылган орус тилинин беделине (статусуна) жараша билим берүүнүн жаңыланган маңызын окуу пландарында жана программаларда практика жүзүндө ишке ашырууну талап кылууда. Мына ушул жагдайда, көп маданияттуулук жана көп тилдүүлүк билим берүү программасын ишке ашырууда орус тили мугалими башкы ролду ойнойт.

Мугалимдин милдети - ошол бала өскөн чөйрөгө аралашып, окуучуларга өз көз карашын жактоого, тандоо жасоого, ал тандоо үчүн жоопкерчиликти мойнуна алууга мүмкүнчүлүк бериши керек. Иштин жаңыча системасын түзүп, окуу ишмердүүлүгүндө сапаттуу натыйжаларга жетүү үчүн, аны уюштуруунун эң натыйжалуу ыкмаларын жана формаларын колдонуу максатка ылайык.

Окутуу казак тилинде жүргүзүлгөн мектептерде орус тилин окутуунун башкы максаты – тилди коммуникация катары колдонууга үйрөтүү. Окуу жараянынын коммуникативдик багыты - азыркы кездеги методика илиминин негизги тенденциясы (А.Р. Арутюнов, Ж.М. Батабекова, А.А. Габдуллина, К.Д. Добаев ж.б.). Тилдин грамматикалык түзүмүн өздөштүрүүнүн мазмуну окуучуларда коммуникативдик компетенцияны калыптандырууга алып келет.

Биз башталгыч класстарда орус тилин окутуу программаларынын мазмунун талдап көргөндө, улуттук метептердин башталгыч класстарында өздөштүрүлө турган орус тилинин грамматикалык системасынын татаал элементтери аныкталды. Алар төмөнкүлөр болуп тастыкталды: 1) зат атоочтун жактоо парадигмасы; 2) этиштердин жакталыш парадигмасы; 3) этиштердин түрдүк жана чактык формаларын колдонуу; 4) орус тилинин грамматикалык түзүмүндөгү синтагматикалык мамилелер.

Казак мектептеринде орус тилин окутуу методикасына орус тилинин окуу предмети катары өзгөчөлүгү(спецификасы) гана маанилүү болбостон, эне тили болгон казак тили менен салыштырып окутуу спецификасы дагы өтө маанилүү. Окутуу казак же башка орус эмес тилинде окутулган мектептерде балдардын кебинде кетирилген каталардын көбүнчөсү тилдер аралык тыбыш, үн толкундарынын бири-бири менен өз ара аракеттешүү учурунда (**интерференция**) болуп жаткандыгын эсепке алуу маанилүү. Ошондуктан казак жана орус тилдерин фонетикалык, лексико–семантикалык, морфологиялык жана синтаксистик деңгээлдерде салыштыруу кажет.

Орус жана казак тилдери ар кандай типтеги тилдер, алардын типологиялык спецификасы грамматикалык түзүмдөрүнүн өзгөчөлүктөрүндө жатат. Алардын ортосундагы тыбыш, үн толкундарынын, сөздөрдүн ж.б. өз ара аракеттешүүлөрү (интерференцияларды) чечмелөө үчүн төмөнкү өзгөчөлүктөр өтө маанилүү: 1) морфологиялык парадигмадагы айырмачылыктар; 2) морфологиялык парадигмадагы айырмачылыктар жана ошол категорияларды билдирүү ыкмалары; 3) сөз айкаштарынын түзүлүшүндөгү (структурасындагы) жана алардын маанисиндеги айырмачылыктар; 4) жөнөкөй сүйлөмдүн сүйлөм мүчөлөрүнө актуалдуу чечмелениши жана анын түзүлүшүндөгү айырмачылыктар; 5) татаал сүйлөмдүн түзүлүшүндөгү жана андагы сүйлөм мүчөлөрүнүн ортосундагы синтаксистик байланыштагы айырмачылыктар.

Башталгыч класстарда окуучуларды орус тилине окутуудагы маанилүү компоненттердин бири-окутуунун мазмунун системалаштыруу жана тандоо принциптерин жакшы билүү. Окутуу казак тилинде өткөрүлгөн мектептердеги башталгыч класстарда орус тилин окутуунун мазмунун жана тандоо принцибин табууга аракеттендик. Ошондой эле окутуу казак тилинде өткөрүлгөн мектептердеги башталгыч класстардагы орус тилин окутуунун грамматикалык

зарыл болгон жыйындысына (минимумуна) талдоо жүргүзүлдү.

“Орус тилин окутуу процессинде окуучунун орусча сүйлөөсүнүн грамматикалык түзүмүн өнүктүрүү боюнча изилдөө материалдары жана методдору” аттуу экинчи глава деп аталып, окутуу казак тилинде жүргүзүлгөн мектептердеги башталгыч класстарынын окуучуларынын орус тилинде сүйлөөсүнүн грамматикалык түзүмүн өркүндөтүү үчүн орус тилинин грамматикасын өздөштүрүү боюнча окуу-методикалык жана дидактикалык материалдарын, Казахстан Республикасынын билим берүү документтеринде, предметтик стандартта, окутуу казак тилинде жүргүзүлгөн башталгыч класстарында орус тилин окутуу программасында, колдонуудагы окуу киептеринде чагылдырылышын талдоого арналган.

Казахстан Республикасынын билим берүү саясатындагы укуктук-ченемдик документтерди, “Билим берүү жөнүндөгү” Мыйзамды, Казахстанда көп тилдүүлүк билим берүү Концепциясын талдоо, көп маданияттуу тарбиялоону өнүктүрүү боюнча негизгимаксаттар өлкөдөгү билим берүүнү жаңылоо жалпы стратегиясынан ажырагыс экендигин көрсөттү. Башталгыч билим берүүнүн Мамлекеттик жалпы милдеттүү стандартында билим берүүнүн максаттары белгиленген, анда негизги жана предметтик иш билгилерге ээ болгон, алардын арасында тил компетенциясы өзгөчө мааниге ээ, жогорку маданияттуу инсанды калыптандыруу белгиленген.

Окутуу казак тилинде жүргүзүлгөн 1-3 класстарында орус тилин окутуу программасын талдоодо, анын башталгыч билим берүүнүн МББС ылайык түзүлгөнү, орус тилин экинчи тил катары окутууда коммуникативдик максат негизги экендиги, б.а. баарлашуу каражаты катары орус тилинде иш жүзүндө сүйлөө, ал эми грамматикалык материалды кептик көндүмдөрдү жана үйрөнүмдөрдү жана сабаттуулукту калыптандыруу үчүн колдонуу сунушталганы аныкталды. Бирок программа окуучуларда орус тилинде сүйлөөсүнүн грамматикалык түзүмүн өнүктүрүү боюнча толук кандуу иштерге багыттабасы дагы билинди. Ошого байланыштуу, биз лексикалык материалдын жана грамматикалык структуралардын негизинде окуучулардын чыгармачыл жөндөмдөрүн өнүктүрүүгө багытталган тапшырмалар, тексттер менен аналитикалык иштерди жүргүзүү, үлгүлөргө салып диалогдорду түзүү, композициялык үйрөнүмдөрдү иштеп чыгуу аркылуу коммуникативдик компетенцияларды калыптандырууну сунуштайбыз.

Сабактарды даярдоодо жана аларды өткөрүүдө орус тилинин грамматикалык формаларын өздөштүрүүнүн ийгиликтүүлүгүнө жана натыйжалуулугуна таасирин тийгизүүчү төмөнкү факторлорду эске алуу маанилүү:

1. Балдардын курактык жана психологиялык өзгөчөлүктөрү.
2. Тапшырмаларадын жеткиликтүү болушу. Ар бир сабактын курамына кабыл алуу процесси практикалык иштер менен айкалышкан 1-2 ашпаган грамматикалык структура жана 4-5 практикалык иштерди киргизүү;
3. Лексиканы окутуунун ар бир жаңы сабагында сөздөрдү жана кептик конструкцияларды топтоо жүрөт. Ошол эле учурда ар бир сөз, ар бир кептик

конструкция кийинки лексикалык темаларды өтүүдө дагы көнүгүүлөрдө аткарылып турат.

5. Жыйынтыктоочу сабактарда, окутулган теманы жалпылоо жана бекемдөө, мурун билген жана жаңы түшүнүктөрдү колдоно билүүсү негизги максаты болгон топтордо иштөө каралган. Жыйынтыктоочу сабактар узак мөөнөттүү эс тутумду, көз карандысыз ишмердүүлүктү өнүктүрүү, сөз жана логикалык ой-жүгүртүү, оозеки чыгармачылыкты калыптандырууга багытталган, анткени башталгыч класстардын окуучулары үчүн окуу процессинин татаал идеяларынын ортосундагы мамилелерди жана байланыштарды чагылдырган мазмундук жагы кызыктуураак болот.

Речтик компетенцияны өнүктүрүү талдоо жана грамматикалык көндүмдөрдү калыптандыруу боюнча иштердин системасын талдап көргөндө окуучулардын орусча сүйлөөсүнүн грамматикалык түзүмүн өздөштүрүү деңгээли жогорулагандыгы байкалган. Башталгыч класстардын окуучуларынын орусча сүйлөөсү, анын өнүгүшү орус тилинин морфологиясын, синтаксисин жана сөз (айкаштарды) жасоо ыкмаларын өздөштүрүү иштеринин натыйжаларына байкоо жүргүзүүгө негизделген.

1-3 класстардын орус тили боюнча колдонуудагы окуу китептерин талдоону эске алуу менен орусча сүйлөөнүн грамматикалык түзүмүн өнүктүрүү үчүн төмөнкү дидактикалык материал сунушталды:

1. Дидактикалык оюндар: а) “Жашынмак” оюну, кептеги оюнчуктардын аталыштарын жана орунду билдирген сөз алдындагы мүчөлөрдү (предлогдорду) өздөштүрүү үчүн (1-класс); б) “Ооба-жок” өнүктүрүүчү оюну, сөз-аракет жаңы грамматикалык материалдын негизинде окуу сабаттуулугун калыптандыруу жана окуганын түшүнүү үчүн (3-класс); в) “Эмне жетишпей калды?” оюну, зат атоочтун көптүк санынын илик жөндөмөсүнүн формасынын грамматикалык материалын өздөштүрүү үчүн (3-класс); г) “Эмне өзгөрүлдү?” оюну, мейкиндикти билдирген предлогдорду (*в, на, за, около, под*) түшүнүү менен туура пайдалануу үчүн (3-класс).

2. Тематикалык сүрөттөрдү: а) сүйлөмдү грамматикалык жактан туура түзүүгө жана ага берилген суроолорго жооп берүүгө (1-класс); б) окуучуларга сүйлөмдүн бир өңчөй мүчөлөрүн окутуу үчүн сүрөттүн бир тобун пайдалануу (2-класс); в) сюжеттик сүрөт предметтикке караганда сүйлөм түзүүгө көбүрөөк мүмкүнчүлүктөрдү берет жана динамикалуу келет (3-класс).

3. Сахналаштырылган оюндарды: а) «Куурчактын күнү», «Мишканын гимнастикасы» этиштин өткөн жана учур 3-жагынын формаларын өздөштүрүү үчүн (2-класс); б) «Ким келди?», жаныбарлардын балдарын кичирейтип-эркелетүү сөздөр менен же аларды жекелик жана көптүк санда айтуу үчүн (3-класс).

4. Коммуникативдик ситуацияларды түзүү үчүн: «Знайка менен Незнайка, Аленушка менен Иванушка», оюндун каармандарынын бири-бири менен диалогу (1-класс); б) окуучулардын бири-бири менен, окуучулардын мугалим менен диалогдо болуусуна шарт түзүү (үй бүлөлүк салт-санаалар жана майрамдар жөнүндө аңгемелешүүлөр) 2-класс, жандуу жана жансыз табигат

жөнүндө аңгемелер – 3-класс); в) берилген тамалар боюнча диалогдорду түзүү: дүкөндө, бакта, даарыканада, китепканада; г) «Мектептик окуу каражаттары» жөнүндө парталаш классташың менен сүйлөш (3-класс).

Башталгыч класстардын окуучуларын орус тилине үйрөтүү программасына ылайык жана грамматикалык материалды сапаттуу өздөштүрүү үчүн, класстар боюнча тапшырмалардын жана көнүгүүлөрдүн системасы иштелип чыккан.

1–класстар үчүн: фонетикалык машыгуу катары сөздөрдү туура айтуу жана жазуу эрежелерин кайталоо жана бекемдөөүчүн; окуу жана окуган тексттин мазмунун түшүнүү көндүмдөрүн өнүктүрүү үчүн; суроолорго толук жана кыска жооп берүү көндүмдөрү; жер-жемиштерди жана мөмө-жемиштерди кичирейтип-эркелетип айткан сөздөрдүн мүчөлөрүн өздөштүрүүгө; зат атоочтун жекелик жана көптүк санын өздөштүрүүгө; берилген конкреттүү суроолуу сөздөрдү катыштырып окулган текст боюнча суроолорду түзүүгө; сыпаттоо сөздөрүн катыштырып сүрөт боюнча сүйлөмдөрдү түзүп, аларды жазуу.

2 –класс үчүн: «Предлоги» грамматикалык темасына тапшырма:- *в, на, с* сөз алдындагы мүчөлөрүн катыштырып жайылган сүйлөм түзгүлө; «Сүйлөм» темасы боюнча тапшырма: текстте канча сүйлөм бар экенин аныктагыла. Чыгармачыл тапшырма: белгилүү ырдан бир сапты түзүш үчүн ыкылас коюп ар бир сөздүн экинчи тамгасын терип жазып чыккыла; "Тектеш сөздөр» темасы боюнча тапшырмалар: 1) жуптарда иштеп, диалогду окугула жана андан бир өңчөй сөздөрдү тапкыла; 2) бир өңчөй сөздөрдү колдонуп, тема боюнча кыска диалог түзгүлө; «Менин үй бүлөм» темасына тапшырма:окуган текстке сүрөттү ылайыктап тапкыла; текстке эки сүйлөм түзүп, аны жазгыла; сүрөттү көрүп эки сүйлөмдү схема боюнча суроолуу сөздөрдү катыштырып түзгүлө; берилген сөздөр менен сүйлөм түзүп, ага тыныш белгилерин койгула; «Бизди курчаган дүйнө» темасы боюнча, сөз түркүмдөрүн жалпылоого тапшырмалар: 1) сүрөт боюнча аңгеме түзгүлө; 2) сүйлөө кебиңерде заттарды, сын-сыпатты, кыймыл-аракеттерди билдирген сөздөрдү катыштырып, сүйлөм түзүп, жазгыла.

3 – класс үчүн: 1) «Орусча угабыз жана сүйлөйбүз», грамматикалык “Басым” темалары боюнча: *ким?* деген суроого жооп берген сөздөрдү бир сызык менен сызгыла; сөздөргө басым белгисин койгула; 2) «Тамгалар жана тыбыштар. Сүйлөм» темасы боюнча - жок тамгаларын киргизгиле; текстти сүйлөмдөргө бөлгүлө, аларда тыныш белгилерин коюп, дептеринерге жазгыла; тестти атагыла.

Сабаттулукка окутууда окуганды же жазганды гана үйрөтпөстөн, окуучулардын сөз өстүрүүсүнө көңүл бурулушу кажет. Бул сабактарда окуучулардын сөз байлыгы байытылып, орусча сүйлөмдөрдү жана чакан байланыштуу сүйлөп берүүнү түзүү көндүмдөрү өнүктүрүлөт. Ушуга байланыштуу - диалогдук жана монологдук кепти өнүктүрүү милдети турат. Монологдук кепти өнүктүрүү боюнча тапшырмалар: 1) «Жыл мезгилдери» темасы боюнча текстти окуп, кайра айтып берүү. 2) «Биздин Мекен» темасы боюнча тапшырмалар: топтордо иштөө; схеманы карап көрүп, жандуу жана

жансыз табият жөнүндө 5-6 сүйлөмдөн турган чакан аңгеме түзгүлө; 1-топ жандуу табият жөнүндө, 2-топ жансыз табият жөнүндө аңгеме түзгүлө.

Диалогдук кепти өнүктүрүү боюнча тапшырмалар: 1) диалогду ролдор менен окуп, ошого окшош диалог түзгүлө; 2) «Кыш» темасы боюнча тапшырмалар: грамматикалык форма – сөздөр – сын-сыпаттар, сөздөр – кыймыл-аракеттер. Ролдор менен окугула, сын-сыпаттар, кыймыл-аракеттер сөздөрүнтөө, алар менен сүйлөмдөрдү түзгүлө. 3) «Сүйлөмдүн түрлөрү» темасы боюнча тапшырмалар: Топтордо иштөө. Диалогду окуп, аны уланткыла суроо/жооп, ырастоо /тануу, төгүндөө. 4) Топтордо иштөө. Сүрөт боюнча «Күн жана түн» деген темага 4-6 сүйлөмдөн турган, байланыштуу текст болгон жарыянаама (афиша, постер) түзгүлө; кичинекей кыз жөнүндө бир нече сүйлөмдөн турган жарыянаама (афиша, постер) жазып, классташтарыңарга аңгеме куруп бергиле; 5) «Сөз түркүмдөрү. Зат атоочтордун сандык категориясы» грамматикалык материалга көнүгүүлөр: берилген сөздөрдү жана схеманы колдонуп, сүйлөмдөрдү түзгүлө; 6) «Жаз» темасы, Этиштин бүткөнтүрү, этиштин бүтпөгөнтүрү грамматикалык материал боюнча тапшырма: берилген ырды уккулуктуу кылып окуп бергиле, сүйлөмдөгү этиштин бүткөнтүрүнө, андан кийин этиштин бүтпөгөнтүрүнө суроолорду бергиле.

Биз сунуштаган тапшырмаларда ар бир көнүгүү төмөнкү шарттарга жооп берет: ачык-айкын бир көйгөйдү чечүүгө багытталуусу; окуучулардын сүйлөө компетенциясынын түптөлүшүнө салым кошкон иш-аракеттерди аткаруу үчүн орнотулушу; окутуу стадиясынын жана окуучулардын сүйлөө деңгээлинин өзгөчөлүктөрүн эсепке алууну.

Эксперимент үч этап менен өткөрүлдү: констатациялоочу, калыптандыруучу жана контролдук. Тажрыйбалар Алматы ш. №49 жалпы билим берүү мектебинин, Алматы ш. №167 мектеп-гимназиясынын, Алматы ш. Айгерим кичи районунун №120 орто жалпы билим берүү мектебинин, Шанырак кичи районунун № 176 мектеп-гимназиясынын, Алматы областынын Енбекши айылындагы Аманжолов атындагы орто жалпы билим берүү мектептеринин 1-3-класстардын **422** окуучусу жана **12** орус тили мугалими катышты.

Сунушталган тапшырмалардын жана көнүгүүлөрдүн системасын ишке киргизүү жумуштарынын жана эксперименттин натыйжасында башталгыч класстардын орус тили сабактарында окуучулардын орусча сүйлөөсүнүн грамматикалык түзүмүн өнүктүрүү боюнча бир канча багытты белгиледик.

Биринчи багыт: 1-3 класстарда окутулуучу оозеки темаларга жана окуу китебинин грамматикалык түзүмдөрүнө (структураларына) тапшырмаларды жана дидактикалык материалды ылайыктап тандоо. Бул, негизинен, сүйлөөгө чейинки, сүйлөө учурундагы жана өнүмдүү көнүгүүлөр, текстти түшүнүүгө багытталган текстке чейинки, текст учурундагы, тексттен кийинки тапшырмалар, кептик ишмердүүлүктүн негизги түрлөрүн өнүктүрүү жана тилдик материалды ар кандай сюжеттик жагдайларда колдоно билүү деп аныктадык.

Иштин экинчи багыты: өтүлүп жаткан грамматикалык материалды оозеки жана жазуу кебинде жигердүү өздөштүрүүгө жана чыгармачыл колдонууга багытталган тексттерди жана тапшырмаларды иштеп чыгуу. Тапшырма катары көнүгүүлөрдүн төмөнкү түрлөрү сунушталды:

1. Ой жүгүртүү, эске тутуу, сүйлөө жана жазуу жүзүндө тилдик чындыктарды кайра өндүрүү, кайра жаратуу, кайра жасоо, кайталап көрсөтүү, калыбына келтирүү, чыгаруу көнүгүүлөрү, мисалы, текстти окуп чыгып, суроолорго жооп бер; сүрөт боюнча бир сүйлөм түз; берилген тыбыш катышкан сөздөрдү тап.

2. Өз алдынча байланыштуу билдирүү түзүү жөндөмүн машыктыруучу көнүгүүлөр: окуган текст боюнча бир суроо түзүп, аны жаз; сүрөт боюнча берилген схеманы колдонуп эки сүйлөм түз, мисалы, сыпаттоо сөздөрүн, иш-аракеттер сөздөрүн, сын-сыпат сөздөрүн катыштырып.

3. Окуучулардын чыныгы сүйлөө практикасына багытталган, орус тилинде оозеки баарлашууну болжолдогон көнүгүүлөр: муундардан сөздөрдү түз, ал сөздөр менен сүйлөмдөрдү түз; тематикалык топту схеманын суроолоруна жооп берген жаңы сөздөр менен толукта; үлгү боюнча диалог түз.

Иштин үчүнчү багыты - бул башталгыч класстардын окуучуларынын орусча сүйлөөсүнүн грамматикалык түзүмүн өнүктүрүү боюнча сабактар. Бул сабактар окутуу казак тилинде жүргүзүлгөн мектептердин 1-3 класстарда орус тили боюнча программасына ылайык, башталгыч класстардын окуучуларынын курактык жана билим берүүчүлүк, маалымат тараттыруучу өзгөчөлүктөрүнө жараша болот. Ар бир сабак белгилүү бир кептик жана грамматикалык тема боюнча тексттерден, көнүгүүлөрдөн, тапшырмалардан жана иллюстративдик материалдан турган максатка багытталган системаны түзүп, окуучулардын кептик компетенциясын өстүрүүгө багытталган. Окуучулардын уккан же окуган тексттин мазмунун түшүнүүсүн, чыгармачыл ой жүгүртүүсүн, лексико-грамматикалык материалды активдештирүүсүн билүү үчүн ошол тексттин негизинде тапшырмалар жана көнүгүүлөр түзүлдү.

Изилдөөнүн **констатациялоочу этабына** башталгыч класстарынын окуучуларынан: контролдук класс (КК) жана эксперименталдык класс (ЭК) деп эки топ тандалып алынды. *Контролдук топтогу* 1-3-класстардын окуучуларынын жалпы саны - 223, алардын ичинен 76сы 1-класстын окуучулары, 72-си 2-класстын жана 75-ин 3-класстын окуучулары түздү, *эксперименталдык топто* окуучулардын жалпы саны 192 болуп, анын ичинде 75 - 1-класстын, 60 - 2-класстын жана 64 - 3-класстын окуучулары болду.

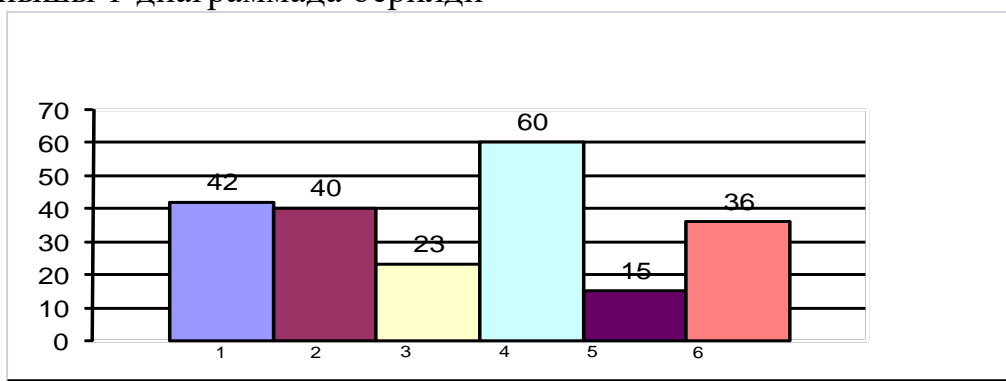
Эксперименттин констатациялоочу этабында төмөнкү алты түрлүү диагностикалык тапшырмалардын жардамы менен окуучулардын окуу материалын түшүнүшү, тилдик жана коммуникативдик компетенцияларынын калыптануу денгээли аныкталды:

1. Текстке суроолорду түзүүсү;
2. Сүрөт боюнча сүйлөмдөрдү түзүүсү;
3. Сөздөрдү графикалык схемага айландыруу (мисалы, суроо сөздөрү менен схема түзүү).

4. Сүйлөмдөгү сөздөрдүн ортосундагы байланышты аныктоо.
5. Графикалык схеманы кайра кадимки текстке айландыруу.
6. Текстти макал-лакаптардын, афоризмдердин жардамы менен жайылтуу.

Тексттик маалыматты ойлонууга берилген тапшырмалар окуучулардын мүмкүнчүлүктөрүнө шайкеш болду: окуучулардын 49% туура суроолорду коюу, сүрөт менен иштөө жана жөнөкөй сүйлөмдөрдү түзүү менен байланышкан тапшырмалар кыйынчылыкты туудурган жок. Ал эми сөздөрдү графикалык схемага айландыруу жана тескерисинче, графикалык схеманы кайра кадимки текстке айландыруу кыйыныраак болду. Андан тышкары, ар түрдүү татаалдыктагы тексттерди түзүүдө окуучуларда сөз байлыгынын жетишсиздигинен, жардылыгынан кыйналуусу байкалды.

Констатациялык этапта эксперименталдык жана контролдук топтордун окуучуларында тилдик жана коммуникативдик компетенциялардын (ТКК) калыптанышы 1-диаграммада берилди

1-диаграмма - Констатациялык этапта эксперименталдык жана контролдук топтордун окуучуларында тилдик жана коммуникативдик компетенциялардын (ТКК) калыптанышынын деңгээли.

Эксперименттин жыйынтыгы төмөнкүдөй болду:

№1-тип- суроолорду түзүү: ЭК– 42 %; КК – 41%;

№ 2-тип-сүрөт боюнча сүйлөмдөрдү түзүү: ЭК– 40 %, КК – 41%;

№ 3-тип-жөнөкөй сүйлөмдөрдү графикалык схемага айландыруу:ЭК–23%; КК–21%; №4-тип –сүйлөмдөгү сөздөрдүн ортосундагы байланышты аныктоо: ЭК–60%; КК–59; № 5-тип – графикалык схеманы кайра кадимки текстке айландыруу:ЭК – 15 %; КК- 14,5; № 6-тип - текстти макал-лакаптардын, афоризмдердин жардамы менен жайылтуу – 36%. Көрсөткүчтөргө ылайык, КК менен ЭК ортосундагы айырма анча деле көп эмес болуп чыкты, башкача айтканда, 0,72%.

Констатациялоо этабынын жыйынтыгы башталгыч класстардын окуучуларынын орусча сүйлөөсүнүн грамматикалык түзүлүшүн өнүктүрүү боюнча методикалык системасын аныктоого мүмкүндүк берди.

1-таблицада "Менин Ата-Мекеним" темасын өтүүдө окуунун түрлөрүн өстүрүү, тыбыштарды талдоо, тамгаларды жазууну өнүктүрүү боюнча бир сабактын жыйынтыгын көрсөтөт.

Эксперименттин жыйынтыгы көрсөтүп тургандай, окуучулардын 84% тамгаларды билишет, аларды тыбыш менен салыштыра алышат, 81% орус

тилиндеги окуунун түрлөрүн билишет, ал эми 88% тамгаларды жазуу жана аларды бириктирүү жагынан кыйналышат. Бул орус тилинде окуу жана жазуу көндүмдөрүнүн жетиштүү калыптанбагандыгы, аларда окуу, жазуу жана айтуунун фонетикалык үйрөнүмдөрүн өнүктүрүү керектиги тууралуу кабар берет.

1-таблица. Контролдук жана эксперименталдык класстардагы сөздөрдө тыбыштарды пайдалануу жана алардын сын-сыпатын(үндүүлөрдүн басымдуу/басымсыз, үнсүздөрдүн жумшак/ каткалан) айырмалоонун сандык көрсөткүчтөрү.

№	Дескрипторлор Денгээлдер	Контролдук класстар			Эксперименталдык класстар		
		Төмөнкү	Орто	Жогорку	Төмөнкү	Орто	Жогорку
1	Тыбыштарды туура таап, алардын сын-сыпатын айырмалай алышат	21% 15 ок.	22% 16 ок.	57% 4 ок.	5% 3 ок.	11% 8 ок.	84% 60 ок.
2	Окуунун негизги түрлөрүн: муундап окууну, түшүнүп окууну колдонушат	24% 17 ок.	25% 18 ок.	51% 36 ок.	9% 6 ок.	10% 7 ок.	81% 58 ок.
3	Тамгаларды таанып, алардын үлгүлөрүн тыбыш менен салыштыра алышат	19% 13 ок.	26% 19 ок.	55% 39 ок.	-	14% 10 ок.	86% 61 ок.
4	Тамганын элементтерин жаза алышат, баш тамга, кичине тамга жана алардын биригүү жолдорун билишет	15% 11 ок.	23% 16 ок.	62% 44 ок.	-	12% 8 ок.	88% 63 ок.

Контролдук этапта эксперименталдык 1-класстардын окуучуларында орус тилинин грамматикалык түзүмүн өнүктүрүү үчүн "Транспорт" темасын өтүүдө уккан текстти түшүнүү, сүйлөмдөрдү түзүү жана аларды жайылтуу көндүмдөрүн иштеп чыгууга сунушталган тапшырмалардын системасын колдонуу жакшы натыйжа берди. Окуучулардын 78% лексикалык материалды колдонууну өздөштүрүп, грамматикалык материалга таянуу менен сүйлөөнүн сабаттуулугун жогорулата алышты.

Сабактын жыйынтыгы 2-таблицада чагылдырылды. «Транспорт» темасы боюнча текстти уккандан кийин ага сүйлөмдөрдү түзүү окуу жетишкендиктеринин натыйжалары.

Баалоо критерийлери	Эксперименталдык класстар		
	Төмөнкү	Орто	Жогорку
Уккан текстте ким/эмне жөнүндө сөз болгонун аныктоосу	Уккан текстте ким/эмне жөнүндө сөз болгонун аныктоодо кыйналды 7 % (5 ок.)	Эки суроонун биринде ката керип жатты 17% (13 ок.)	Уккан текстте ким/эмне жөнүндө сөз болгонун туура аныктады 76% (57 ок.)

Тексттин мазмунун айтып берүүсү	Тексттин мазмунун айтып берүүдө кыйналды 9% (7 ок.)	Башкы каарман жөнүндөгү суроолорго жооп берүүдө ката кетирип жатты 18% (13 ок.)	Уккан тексттин мазмунун туура айтып берди 73% (55 ок.)
Сүрөт боюнча сүйлөмдөрдү оозеки түзө алуусу	Сүрөт боюнча сүйлөмдөрдү оозеки түзө алууда кыйналды 3% (2 ок.)	Сүрөттө тартылган буюмдардын атын атоодо, сүйлөм түзүүдө ката кетирип жатты 19% (14 ок.)	Сүрөттө тартылган буюмдардын атын туура атап, сүйлөм түзүүдө ката кетирген жок 78% (59 ок.)

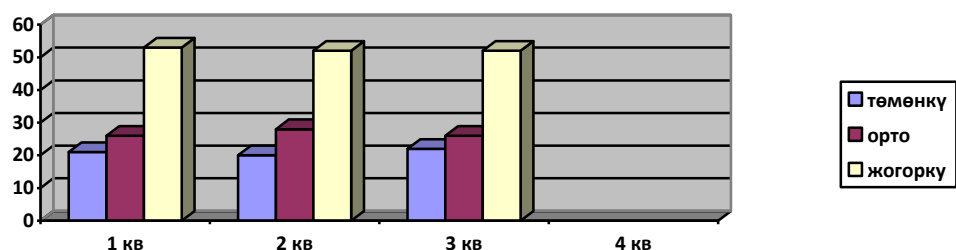
Орус тилинде сүйлөөнүн грамматикалык түзүмүн өздөштүрүү боюнча 1-класстын окуучуларынын окуудагы жетишкендиктеринин натыйжалары орточо эсеп менен калыптандыруучу этапта 47% - 52%, контролдук этапта 78% - 88% түздү.

Калыптандыруу этабында 2-класста “Менин үй бүлөм” деген темада сабак өткөрүлгөн. Бул сабакта төмөнкү максаттар ишке ашырылды: текст боюнча жөнөкөй суроолорду түзүү; сыпаттоо сөздөрүн колдонуу менен сүрөт боюнча сүйлөмдөрдү түз; сүйлөмдөрдүн аягына тыныш белгилерин кой.

3-таблица. Контролдук класстарда окуган тексттин мазмунун түшүнүү, сүйлөмдөрдө сыпаттоо сөздөрүн колдонуп, аягына тыныш белгилерин коюу.

Баалоо критерийлери	Контролдук класстар		
	Төмөнкү	Орто	Жогорку
Текст боюнча жөнөкөй суроолорду түзүү	Окуган текст боюнча жөнөкөй суроолорду түзүүдө кыйналды 21% (15 ок.)	Окуган текст боюнча жөнөкөй суроолорду түзүүдө каталарды кетирди 26% (19 ок.)	Текст боюнча жөнөкөй суроолорду туура түздү 53% (38 ок.)
Сүрөт боюнча сыпаттоо сөздөрүн колдонуу менен сүйлөмдөрдү түзүү	Сүрөт боюнча сыпаттоо сөздөрүн колдонуу менен сүйлөмдөрдү түзүүдө кыйналды 20% (14 ок.)	Сүрөт боюнча сыпаттоо сөздөрүн колдонуу менен сүйлөмдөрдү түзүүдө каталарды кетирди 28% (20 ок.)	Сүрөт боюнча сыпаттоо сөздөрүн колдонуу менен сүйлөмдөрдү туура түздү 52% (37 ок.)
Сүйлөмдөрдүн аягына тыныш белгилерин коюу.	Сүйлөмдөрдүн аягына тыныш белгилерин коюу татаал болду 22% (16 ок.)	Сүйлөмдөрдүн аягына тыныш белгилерин коюуда ката кетирди 26% (19 ок.)	Сүйлөмдөрдүн аягына тыныш белгилерин туура койду 52% (37 ок.)

Баалоо критерийлерин салыштыруу биринчи тапшырманы окуучулардын 53% туура аткарууга жетишти, 52% окуучулар сүрөт боюнча сыпаттоо сөздөрүн колдонуу менен сүйлөмдөрдү туура түзүштү, 52% окуучулар сүйлөмдөрдүн аягына тыныш белгилерин туура коюп, грамматикалык материалды өздөшүрүштү.

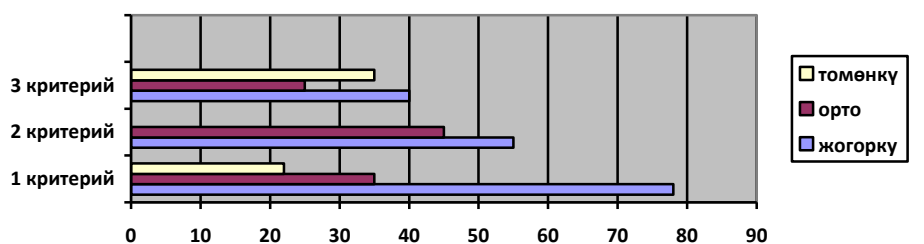

2-диаграмма. Контролдук класстарда “Менин үй бүлөм” деген тема боюнча тилдик материалды өздөштүрүүсүнүн ийгиликтүүлүгү

Эксперименталдык топтордо "Менин мектебим" деген теманы өтүүдө иштелип чыккан баалоо критерийлери жана дескрипторлор боюнча тапшырмаларды аткаруусун текшергенде, окуучулардын билим алуу жетишкендиктери тууралуу маалыматтаралынды.

Биринчи баалоо критерийлери жана сыпаттамалар (дескрипторлору) боюнча окуган тексттин мазмунун түшүнүп, суроолорго туура жооп берүү, сүрөттөрдү текст менен айкалыштыруу тапшырмаларын 78%, 50 окуучу жогорку натыйжаларга жетишти, 22%, 16 окуучу орто деңгээлде аткарышты, ал эми 8%, 6 окуучуга бул тапшырмалар татаал болуп, аткаруусу начар болду. Жардамчы сөздөрдү кошуп, текст боюнча суроолорду түзүү окуучулар үчүн кыйын деле болгон жок.

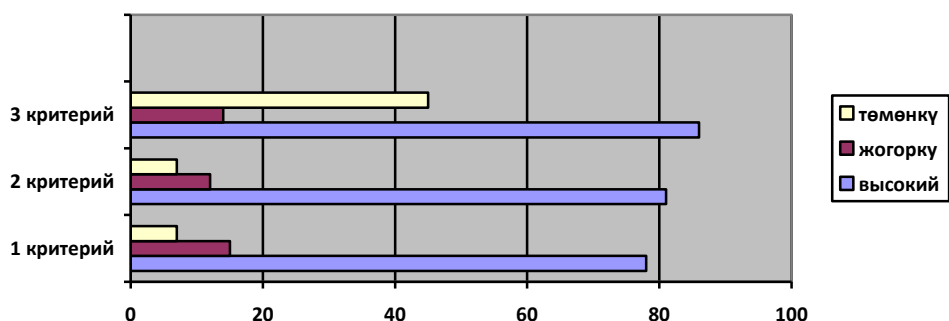
Үчүнчү критерийлер жана сыпаттамалар (дескрипторлор) боюнча 35%, 25 окуучузат, кыймыл-аракет жана сын-сыпат түшүнүктөрүн билдирген сөздөрдү колдонуп, сүрөт боюнча сүйлөмдөрдү түзүүдө кыйналышты. Ошол эле учурда текстти ырааты менен, ченеп, биринчи башкы бөлүгүн, кийин ортосун, андан кийин акыркы бөлүгүн бергенде, окуучулардын көпчүлүгү-40%, 29 окуучу ушул эле түшүнүктөгү сөздөрдү колдонуп туура сүйлөмдөрдү түзүп жатышты. Дагы 25%, 18окуучу ката кетирсе дагы, аткара алышты.

3-диаграмма. Эксперименталдык топтордо "Менин мектебим" деген теманы өтүүдө зат, кыймыл-аракет жана сын-сыпатты билдирген сөздөрдү өздөштүрүүсү.

Эксперименттин контролдук этабында "Менин Ата-Мекеним" темасынын “жи – ши, ча – ща, чу – шу” айкаштары грамматикалык теманы окутууда ушул айкаштарды туура жазууну, сыпаттоо сөздөрүн кошуп сүрөт боюнча сүйлөмдөрдү түзүүнү, жок тамгаларды киргизүүнү үйрөнүү боюнча окуу ишмердүүлүгүнүн натыйжасында тилдик материалды өздөштүрүүнүн төмөнкү жыйынтыктарын көрсөттү: 4-диаграммада берилгендей, 86% окуучу грамматикалык материалды толук өздөштүрө алышты, айкаштарды туура

жазып, тапшырмалардын көбүн жакшы аткарышты, 81% окуучу тексттеги сөздөр катышкан сүйлөмдөрдү туура түзө алышты, 82% окуучу текстке суроону туура түзүп, аларга жооп бере алышты.

4-диаграмма. Эксперименталдык топтордо "Менин Ата-Мекеним" темасынын "жи – ши, ча – ща, чу – чу" айкаштары грамматикалык теманы өздөштүрүүсү.

Мына ошентип, биз жүргүзгөн окутуу казах тилинде жүргүзүлгөн мектептердеги окуучулардын орус тилинде сүйлөөсүнүн грамматикалык түзүмүн өркүндөтүү боюнча контролдук-эксперименталдык 2-класстын сабактары 42 саатты түздү. Алар калыптандыруучу этапка караганда контролдук топтордун окуу процессинин ийгиликтүүлүгү 25%-30% га жогорулап, анын натыйжалуулугу окуу-дидактикалык материалды туура тандоодон көз каранды экендигин көрсөттү.

Туура айтуу жана сөз жасоо көйгөйлөрүн табуу үчүн контролдук этаптын 3 – классында контролдук тобуна *"Биздин Мекен"* темасын окутууда 4 тапшырма сунушталган. Аларды аткаруу төмөндөгүдөй жыйынтыктарды берди: биринчи тапшырма-муундардан сөздөрдү түзүү эксперименттин негизги массасы 82%, 58 окуучу с тыбышы катышкан 3-4 сөздү атап, тез жана кыйналыстан аткарды, бул орто натыйжа дегенди билдирет. Муундарды толуктоо тапшырмасын 85%, 60 окуучу жакшы аткарды. Ал эми кичирейтүүчү-эркелеткен суффикстерди кошуп сөздөрдү түзүү менен байланышкан тапшырманы окуучулардын 76%, 54 тура аткара алышты. Ушул тапшырманы аткарууда окуучулар суффикстерди дайыма эле туура пайдалана албастыгы билинди. Сунушталган сөздөрдөн сын атоочторду жасоо тапшырмасын 84%, 60 окуучу жеңил эле аткарып коюшту.

Окуган тексттин мазмунун түшүнүү жана сөз түркүмдөрүн колдонууну өнүктүрүү көйгөйлөрүн табуу үчүн контролдук жана эксперименталдык топтордун 3–класстарында калыптандыруу этапта *"Жапайы жаныбарлар"* темасын окутууда 7 тапшырма сунушталган. Алардын аткаруу жыйынтыгы 6-диаграммада берилди.

2-көнүгүүдө контролдук класстардын 24% окуучусу жана эксперименталдык класстардын 18% окуучусу жапайы жаныбарлар эмне кыла алары жөнүндө досторуна айтып бере алышпады, ошондой эле 3,6 тапшырмаларды аткарууда кыйналышты. Үчүнчү тапшырманы контролдук

класстардын 23% окуучусу, эксперименталдык 10%, алтынчы тапшырманы контролдук класстардын 23% окуучусу, эксперименталдык класстардын 17% окуучусу аткара албады.

4-тапшырманы көпчүлүгү: контролдук класстардын 52%, 33 окуучусу, эксперименталдык класстардын 77%, 49 окуучусу жакшы аткарды. Г тамгасы жөнүндө ырды жаттоо, аны ролдор боюнча ойнотуу контролдук жана эксперименталдык топтордо кыйынчылыкты туудурбады.

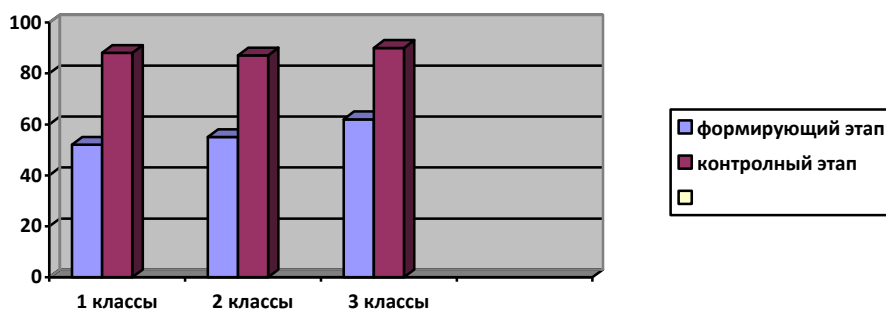
Контролдук топтордо 34%, 22 окуучусу жана эксперименталдык топтордо 14%, 9 окуучулар ката кетирди.

7 тапшырманы аткарууда дагы кыйынчылык болгон эмес, контролдук топтордо 27%, 17 окуучу жана эксперименталдык топтордо 8%, 5 окуучу гана жапайы жаныбардын атын атай албады.

Калыптандыруучу этапта 1-3 класстын окуучуларынын орусча сүйлөөсүнүн грамматикалык түзүмүн өнүктүрүү деңгээли: 1-класстарда – 52%, 39 окуучу; 2-класстарда - 55%, 39 окуучу, 3-класстарда – 62%, 46 окуучуну түздү. Ал эми контролдук топтордо: 1- класстарда – 88%, 66 окуучу; 2-класстарда – 87%, 62 окуучу, 3-класстарда – 90%, 67 окуучуну түздү.

Эксперименттер тапшырмаларды жана көнүгүүлөрдү аткарууда коммуникативдик жана биргелешип (коллаборативдик), б.а. жуп-жуп болуп же топтордо иштөө, өзүн-өзү же бирин-бири баалоо, мугалим менен кайтарым байланыш сыяктуу ыкмаларды колдонуу менен жүргүзүлдү.

Башталгыч класстардын окуучуларынын орусча сүйлөөсүнүн грамматикалык түзүмүн өнүктүрүү деңгээлинин жалпы жыйынтыктары төмөнкү диаграммада берилди:

5-диаграмма. Контролдук жана эксперименталдык топтордогу башталгыч класстардын окуучуларынын орусча сүйлөөсүнүн грамматикалык түзүлүшүн өнүктүрүү.

Диаграмма окуучулардын орусча сүйлөөсүнүн грамматикалык түзүлүшүн өнүктүрүү деңгээли калыптандыруучу жана контролдук этаптарында: 1-класста дээрлик - 36%, 2- класста -34%, 3-класста – 28% биз сунуштаган тапшырмалардын жана көнүгүүлөрдүн системасы натыйжалуу экендигинен кабар берет.

Педагогикалык эксперименттин жыйынтыгында алынган натыйжалар окутуу казак тилинде жүргүзүлгөн мектептердин башталгыч класстардын окуучуларынын орус тилинин грамматикалык түзүмүн өнүктүрүү боюнча

иштелип чыккан тапшырмалардын, көнүгүүлөрдүн системасы окуучулардын орус тилинде сүйлөөсүнүн ийгиликтүү өнүгүшүн камсыз кылат деген гипотезаны тастыктады. Демек, сунушталган башталгыч класстардын окуучуларынын орус тилинин грамматикалык түзүмүн өнүктүрүү боюнча иштелип чыккан тапшырмалардын, көнүгүүлөрдүн системасы натыйжалуу (эффективдүү) болуп, көп тилдүү инсанды калыптандырууга өбөлгө түзөт.

ЖАЛПЫ КОРУТУНДУ

Окутуу казак тилинде өткөрүлгөн мектептердин башталгыч класстарынын окуучуларынын орусча сүйлөөсүнүн грамматикалык түзүмүн өздөштүрүүсүн өнүктүрүү азыркы учурдагы көп тилдүүлүк билим берүүгө негизделген артыкчылыктуу багыттарынын бири, бул Казакстан Республикасынын укуктук-нормативдик жана билим берүү документтеринде, илимий адабиятта чагылдырылган. “Орус тили” предметин окутуу келечектүү багыттардан болуп, башталгыч класстардын окуучуларынын өнүгүшүнө зор дарамети менен аларда орус тилинде көптөгөн башка маданияттын өкүлдөрү менен баарлашууга жөндөмдөрдү жана даярдыкты калыптандырууга, көп маданияттуу жана көп тилди билген инсанды тарбиялоого мүмкүнчүлүк берет.

Изилдөөнүн натыйжасында окутуу казак тилинде өткөрүлгөн мектептердин башталгыч класстарынын окуучуларынын орусча сүйлөөсүнүн грамматикалык түзүмүн өздөштүрүүсүн өнүктүрүүгө багытталган, программалык материалдын мазмунуна таасири тийбеген, бирок сабактын мазмунун жакшыртууга өбөлгө түзгөн, окуучуларга орус тилин окутуудагы ишмердүүлүктүн ар түрдүүлүгүн арттырган жана агартуунун активдүү ыкмалары пайдаланылган тапшырмалардын жана көнүгүүлөрдүн сыналган системасы иштелип чыккан.

Эксперименталдык класстардын окуучуларынын орус тили боюнча билим денгээли, берилген тилдик материалдын негизинде сүйлөмдөрдү, чакан текстти түзүү жөндөмдүүлүгү олуттуу жогорулады. Орус тилинде сүйлөө компетенциясынын деңгээлинин жогорулоосу байкалды, бул орус тили сабактарында коммуникативдик ыкмаларды колдонулгандыгы, алар көптүлдүү инсан болуп калыптана баштаганы менен түшүндүрүлөт.

Биз сунуштаган иш үч багыттан турат: 1-3-класстар үчүн колдонуудагы орус тили боюнча окуу китептердин грамматикалык структураларына жана оозеки темаларына тапшырмаларды жана дидактикалык материалды тандоо; оозеки жана жазуу түрүндө колдонууга багытталган программада берилген грамматикалык материалды активдүү өздөштүрүүгө жана пайдаланууга арналган тексттерди жана чыгармачыл тапшырмаларды иштеп чыгуу; башталгыч класстарынын окуучуларынын орусча сүйлөөсүнүн грамматикалык түзүлүшүн өнүктүрүүгө багытталган сабактар.

Тажрыйбалык- эксперименталдык иштерди талдоо жана аларды чечмелөө башталгыч класстарынын окуучуларынын орусча сүйлөөсүнүн грамматикалык түзүлүшүн өнүктүрүүдөгү эксперименталдык жана контролдук класстардагы айырмачылыгын көрүүгө мүмкүнчүлүк берди. Алынган натыйжалар окутуу казак тилинде өткөрүлгөн мектептердин башталгыч класстарынын

окуучуларынын орусча сүйлөөсүнүн грамматикалык түзүмүн өздөштүрүүсүн өнүктүрүүгө биз иштеп чыккан тапшырмалардын жана көнүгүүлөрдүн системасынын таасирин көрсөттү.

ПРАКТИКАЛЫК СУНУШТАР

Окутуу казак тилинде өткөрүлгөн мектептердин башталгыч класстарынын окуучуларынын орусча сүйлөөсүнүн грамматикалык түзүлүшүн өздөштүрүүсүн өнүктүрүү боюнча жүргүзүлгөн изилдөө төмөнкү сунуштарды берүүгө түрткү болду:

1. Башталгыч класстардын окуучуларынын орус тилинде сүйлөөсүнүн грамматикалык түзүмүн өнүктүрүүнүн теоретикалык жана дидактикалык негиздерин талдоонун натыйжалары башталгыч класстарынын орус тили мугалимдеринин квалификациясын жогорулатуу программаларына киргизүүгө жана окутуу казак тилинде жүргүзүлгөн мектептердеги окуу-тарбия иштерин өркүндөтүүгө болот.

2. Орус тилинде сүйлөөнүн грамматикалык түзүлүшүн өнүктүрүүнү изилдөөнүн материалдары окутуу казак тилинде өткөрүлгөн мектептердин орус тилин окутуу практикасында, аны усулдук өркүндөтүүдө пайдаланса болот.

3. Изилдөөнүн негизги теоретикалык жана практикалык сунуштары программаларды түзүүдө, окутуу казак тилинде жүргүзүлгөн мектептердеги орус тили мугалимдери, педагогикалык адистиктердеги студенттер, магистранттар үчүн окуу жана окуу-методикалык колдонмолорду иштеп чыгууда пайдаланса болот.

Изилдөөнүн негизги жыйынтыктары төмөнкү эмгектерде чагылдырылды:

1. **Кулекенова, Ж.Г.** Процессы развития морфологии детской речи [Текст] /Ж.Г. Кулекенова // Респуб. илимий-практ. конф. матер.- Аль-Фараби ат. КазУУ, 2002. – 56-59-б.

2. **Кулекенова, Ж.Г.** Общие закономерности усвоения ребенком родного языка [Текст] /Ж.Г. Кулекенова //Респуб. илимий-практ. конф. матер. - Аль-Фараби ат. КазУУ, 2003. - 42-45-б.

3. **Кулекенова, Ж.Г.** Характеристика особенностей речевой деятельности детей и проблемы его развития [Текст] /Ж.Г. Кулекенова // «Основные приоритеты и направления реализации послания Президента РК Н.А.Назарбаева народу Казахстана» аттуу Респуб. илимий-практ. конф. матер. - Алматы, 2010. – 44-48-б.

4. **Кулекенова, Ж.Г.** Роль использования словарей в обучении языку [Текст] /Ж.Г. Кулекенова // Респуб. илимий-практ. конф. матер. - КазУУ, 2010. – 206-211-б.

5. **Кулекенова, Ж.Г.** Развитие грамматического строя родного языка в онтогенезе речи – как форма выражения нематериального культурного наследия народа [Текст] /Ж.Г. Кулекенова // Эл аралык илимий-практ. конференциянын материалдары. - 2012. – 388-390-б.

6. **Кулекенова, Ж.Г.** Развитие коммуникативной компетенции – цель обучения языку [Текст] /Ж.Г. Кулекенова //Абай ат. КазУПУ жарчысы. – 2012. - № 4(36). - 37-40-б.

7. **Кулекенова, Ж.Г.** Проблемы развития речевой деятельности в ранний период овладения языком [Текст] /Ж.Г. Кулекенова // Эл аралык илимий-практ. конференциянын материалдары - Алматы, 2013. - 331 – 335-б.

8. **Кулекенова, Ж.Г.** Языковой материал для формирования и развития навыков чтения [Текст] /Ж.Г. Кулекенова //«Историко–культурные связи Казахстана со странами зарубежного Востока» аттуу Эл аралык илимий-практикалык конференциянын материалдары. - Алматы, 2013. – 134 – 137-б.

9. **Кулекенова, Ж.Г.** Процессы развития синтаксиса родного языка // Наука и новые технологии. - 2013. - № 4. - 280-283-б.

10. **Кулекенова, Ж.Г.** Развитие грамматического строя родного языка в онтогенезе [Текст] /Ж.Г. Кулекенова // Наука и новые технологии. - 2013. - № 4.- 309-311-б.

11. **Кулекенова, Ж.Г.** Развитие грамматической категории падежа существительных в детской речи [Текст] /Ж.Г. Кулекенова //Абай ат. КазУПУ жарчысы, «Педагогикалык илимдер» сериясы. - 2013. - № 4. -193-196-б.

12. **Кулекенова, Ж.Г.** Процессы усвоения грамматической структуры родного языка детьми [Текст] /Ж.Г. Кулекенова //«Актуальные проблемы современного университетского образования» аттуу Казахстан-германиялык илимий макалалардын жыйнагы- 2013. - 37-41-б.

13. **Кулекенова, Ж.Г.** Развитие грамматических категорий имени существительного и имени прилагательного в детской речи [Текст] /Ж.Г. Кулекенова // Наука и новые технологии. – 2013. -№ 5. - 323 – 325-б.

14. **Кулекенова, Ж.Г.** Развитие грамматической категории падежа существительных в детской речи [Текст] /Ж.Г. Кулекенова // Наука и новые технологии. - 2013. - № 5. – 303–308-б.

15. **Кулекенова, Ж.Г.** Проблемы усвоения произносительных навыков и способы их решения [Текст] /Ж.Г. Кулекенова // Абай ат. КазУПУ жарчысы. – 2013. - № 2. – 29-32-б.

16. **Кулекенова, Ж.Г.** Планирование урока и критерии оценивания достижений обучающихся [Текст] /Ж.Г. Кулекенова // Абай ат. КазУПУ жарчысы, «Педагогикалык илимдер» сериясы.- 2014. - № 3 (43) -166 – 171-б.

17. **Кулекенова Ж.Г.** Развитие категории глагола в детской речи (на примере детей-казахов) [Текст] / Ж.Г. Кулекенова // Наука и мир. -2015. - №11(27). – Т. 2. –27-29-б.

18. **Кулекенова Ж.Г.** Development of speech activity in the early period of language acquisition [Текст] / Ж.Г. Кулекенова // Наука и мир. -2015. - №11(27). – Т. 2. –74-76-б.

19. **Кулекенова Ж.Г.** Формирование речевой компетенции учащихся начальных классов при обучении грамматике русского языка [Текст] / Ж.Г. Кулекенова // Наука и мир. – 2018. - №1(53). – Т. 2. –60-62-б.

РЕЗЮМЕ

диссертации Кулекеновой Жанар Габбасовны на тему «Дидактические основы развития грамматического строя русской речи учащихся начальных классов» на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.12 – теория и методика обучения и воспитания (русский язык)

Ключевые слова: начальное образование, дидактические основы, грамматический строй русской речи, методика преподавания, начальная школа, учащиеся начальных классов, формирование русской речи, развитие грамматического строя, задания и упражнения, речевая компетенция, коммуникативная компетенция.

Объект исследования: учебный процесс, направленный на развитие грамматического строя русской речи учащихся начальных классов на современном этапе преподавания русского языка.

Предмет исследования: дидактические основы развития грамматического строя русской речи в начальных классах.

Цель исследования заключается в обосновании дидактических основ развития грамматического строя русской речи учащихся начальных классов с казахским языком обучения.

Методы исследования: теоретический контент-анализ, дефинирование и моделирование, аналитико-описательный метод; методы анализа и синтеза, сравнительный анализ.

Научная новизна исследования заключается в том, что проанализированы и научно обоснованы дидактические основы развития грамматического строя русской речи учащихся начальных классов казахских школ с точки зрения теории полиязычного образования; выявлена динамика развития грамматического строя русской речи и предложен дидактический материал для развития грамматического строя русского языка у учащихся начальных классов в школах с казахским языком обучения; разработана и внедрена в учебный процесс система заданий и упражнений по развитию грамматического строя русского языка у учащихся начальных классов казахской школы; проведена опытно-экспериментальная работа.

Практическая значимость исследования заключается в возможности использования материала и выводов диссертации: в вузовских курсах по методике обучения русскому языку в начальных классах в школах с нерусским языком обучения; в учебном процессе и в практике разработки программ, учебников и учебных пособий и учебно-методических рекомендаций по изучению русского языка в начальных классах; могут быть включены в содержание процесса подготовки и повышения квалификации педагогов начальных классов по обновленной программе.

Жанар Габбасовна Кулекенованын «Башталгыч класстардын окуучуларында орусча сүйлөөнүн грамматикалык түзүмүн өнүктүрүүнүн дидактикалык негиздери» аттуу темадагы 13.00.02 - окутуунун жана тарбиялоонун теориясы менен методикасы (орус тили) адистиги боюнча педагогика илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациялык изилдөөнүн

РЕЗЮМЕСИ

Түйүндүү сөздөр: башталгыч билим берүү, дидактикалык негиздер, орусча сүйлөө кебинин грамматикалык түзүлүшү, окутуунун ыкмалары, башталгыч мектеп, башталгыч класстардын окуучулары, орус тилинде сүйлөө кебин калыптандыруу, грамматикалык түзүмдү өнүктүрүү, тапшырмалар жана көнүгүүлөр, кептик компетенция, коммуникативдик компетенция.

Изилдөөнүн объектиси: башталгыч класстардын окуучуларында орус тилинде сүйлөөсүнүн грамматикалык түзүмүн өнүктүрүүгө багытталган орус тилин окутуунун азыркы мезгилдеги окуу процесси.

Изилдөөнүн предмети: башталгыч класстардын окуучуларында орус тилинде сүйлөөсүнүн грамматикалык түзүмүн өнүктүрүүнүн дидактикалык негиздери.

Изилдөөнүн максаты: окутуу казак тилинде жүргүзүлгөн мектептердеги башталгыч класстардын окуучуларынын орус тилинде сүйлөөсүнүн грамматикалык түзүмүн өнүктүрүүнү дидактикалык негиздөө.

Изилдөөнүн методдору: теориялык контент-анализ, аныктоо жана моделдөө, талдоо-сыпаттоо ыкмасы; анализ жана синтез ыкмасы; салыштырма ыкма.

Изилдөөнүн илимий жаңылыгы окутуу казак тилинде жүргүзүлгөн мектептердеги башталгыч класстарынын окуучуларында орусча сүйлөөнүн грамматикалык түзүмүн өнүктүрүүнүн дидактикалык негиздери көпчилдүү билим берүү теориясынын көз карашы аркылуу илимий талданып, тастыкталгандыгында; орусча сүйлөөнүн грамматикалык түзүмүн өнүктүрүүнүн динамикасы ачыкталып, окутуу казак тилинде жүргүзүлгөн мектептердеги башталгыч класстарынын окуучулары үчүн орусча сүйлөөнүн грамматикалык түзүмүн өздөштүрүүгө дидактикалык материалдар сунушталганында; окутуу казак тилинде жүргүзүлгөн мектептердеги башталгыч класстарынын окуучуларына орусча сүйлөөнүн грамматикалык түзүмүн өздөштүрүүсүн өнүктүрүү үчүн тапшырмалардын жана көнүгүүлөрдүн системасы иштелип чыкканында жана окуу процессине жайылтылганында.

Изилдөөдөн алынган натыйжалардын практикалык мааниси: изилдөөдөн алынган натыйжалар, иштелип чыккан дидактикалык материалдар - ЖОЖдордо окутуу орус тилинде эмес жүргүзүлгөн мектептердеги башталгыч класстарда орус тилди окутуу методикасы курсун окутууда; башталгыч класстарда орус тилин окутууга арналган программаларды, методикалык сунуштарды иштеп чыгуу практикасында.

RESUME

on dissertation of Kulekenova Zhanar Gabbasovna on theme “Didactical basis of the development of grammatical structure of Russian speech by primary school children” to receive a degree of a candidate of pedagogical sciences on the specialization 13.02.12 – Theory and Methodology of Education and Training (Russian language)

Key words: primary education, grammatical structure of Russian language, methods of teaching, primary school, primary school children, the development of Russian speech, didactic basis, the development of grammar structure, tasks and exercises, speech competence, communicative competence.

The object of research is the teaching process, directed to the development of grammatical structure of the Russian speech by primary school children at the modern stage of teaching Russian language.

The subject of research is didactical basis of developing structure of the Russian speech by primary school children in Kazakh schools.

The aim of the research work is in elaboration of didactical basis of the development of grammatical structure of Russian language by primary school children at Kazakh schools.

Methods of research: theoretical content –analysis, differentiation and modeling, analytical –descriptive method, analysis and synthesis, comparative analysis.

The novelty of the research is in the fact that didactical basis of the development of the grammatical structure of Russian speech by primary schoolchildren in Kazakh schools from the point of view of Multilanguage education have been analyzed and scientifically proved; the system of tasks and exercises on the development of the grammatical structure of Russian language developing the Multilanguage personality of primary schoolchildren have been elaborated and introduced into the teaching process; the dynamics of the development of the grammatical structure of Russian speech forming the Multilanguage personality have been elicited and the didactic material for the development of the grammatical structure of Russian language by primary schoolchildren in Kazakh schools have been suggested.

The practical importance of research is in the possibility of using the dissertation materials in university courses on methods of teaching Russian language at primary levels in Kazakh schools, into the practice of writing textbooks on learning Russian language at primary schools.

Басууга 27.05.2019-ж. кол коюлду.
Форматы 60x84 1/16.
Офсет кагазы
Көлөмү 1.75 б.т.,
Нускасы 100 экз.

КББАнын «Билим» басма борбору Бишкек ш., Эркиндик бул. 25